

МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИНИ МОЛИЯЛАШТИРИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ ВА ЎЗИГА ХОС ЖИҲАТЛАРИ

Абдуллаев А.Ф.

Тошкент молия институти, Тошкент, Ўзбекистон

Мақолада мактабгача таълим муассасаларини молиявий фаолиятини таъминлашнинг ҳуқуқий-иқтисодий асослари тадқиқ этилган. Бу борада, олимларнинг илмий хулосалари ўрганилган ва уларга нисбатан мустақил ёндашувлар баён этилган. Шунингдек, мактабгача таълим хизматларини молиялаштиришда давлат ва хусусий маблағларнинг ўзаро уйғунлиги бўйича тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: мактабгача таълим, молиялаштириш, хусусий ва давлат таълим хизматлари, бюджет маблағлари.

В статье рассматриваются правовые и экономические основы оказания финансовой поддержки дошкольным образовательным учреждениям. В связи с этим были изучены научные выводы ученых и описаны независимые подходы к ним. Рекомендации по координации государственных и частных фондов были разработаны для финансирования дошкольного образования.

Ключевые слова: дошкольное образование, финансирование, частные и государственные образовательные услуги, бюджетные средства.

КИРИШ

Мактабгача таълим муассасаси давлат ва жамиятнинг фундаментал асосларини институционал жиҳатдан ташкил этувчи, улғайиб келаётган авлод билан педагогик фаолиятни амалга оширилишини таъминлайдиган институт ҳисобланади. Инсонларнинг улғайиши билан босқичма-босқич юзага келувчи ҳуқуқлардан бири – бу таълим олиш ҳисобланади. Болалар ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенцияга[1] мувофиқ қуйидаги омилларга алоҳида эътибор қаратилган:

- таълим муассасасига қатнаш имконияти;
- таълим фаолияти учун шарт-шароитлар яратиш;
- халқлар ўртасида дўстлик, аёллар ва эркакларнинг тенг ҳуқуқлилиги, толерантлик, тинчлик ва эркин жамиятда ўзаро тушунишга асосланган онгли ҳаётга тайёрлашга қаратилган таълим ва тарбияни ташкил этиш;
- болаларни муносиб тарзда таълим жараёни иштирокчиларининг ўзаро ҳурматга асосланган муносабатлари.

Ижтимоий институт сифатида мактабгача таълим муассасаси мамлакатнинг соғлом, баркамол ва билимли авлодини шакллантиришдаги дастлабки “кўприк” вазифасини бажариб беради. Ижтимоий соҳанинг муҳим бўғинларидан бири сифатида, давлат бюджетидан молиялаштириш тенденциялари сақланиб қолиши табиий саналади.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ

Маълумки, болалик инсон ҳаётида соғлиқ даражаси ва шахс сифатида шаклланадиган давр бўлиб ҳисобланади. Жумладан, болалик тажрибалари инсон ҳаёт тарзини белгилаб беришга замин ҳозирлайди. Масалан, И.Каримов ўзининг асарларида қуйидагича фикрларни келтириб ўтади: “Кўп йиллик илмий кузатиш ва тадқиқотлар шуни кўрсатадики, инсон ўз умри давомида оладиган барча ахборотларнинг 70 фоизини 5 ёшгача бўлган даврида олар экан.

Боланинг онги асосан 5-7 ёшда шаклланишини инобатга оладиган бўлсак, айнан ана шу даврда унинг қалбида оиладаги муҳит таъсирида маънавиятнинг илк куртаклари намоён бўла бошлайди [2]”.

Шунингдек, рус олимларидан Т.Доронова ҳам болаликдаги олинган билимларни муҳим аҳамиятга эга эканлигини кўрсатиб ўтади [3].

Юқоридаги фикрлардан маълум бўлмоқдаки, болаликда олинган билимлар сезиларли ва ҳал этувчи хусусиятга эга бўлмоқда. Фикримизча, мактабгача таълим муассасаларини молиялаштиришнинг долзарблиги мазкур хулосалар билан яна бир бор тасдиқланади. Бу эса, ўз навбатида, муассасаларнинг молиявий фаолияти самарадорлигини билимли авлодни шакллантиришга қаратилган натижалари орқали баҳолашга имкон беради.

Умуман олганда, мамлакатимизда мактабгача таълим муассасаларининг молиявий фаолиятини тадқиқ этишни кўзда тутган илмий асарлар кам яратилган. Шундай бўлишига қарамасдан, таълим муассасаларини молиялаштиришга қаратилган тадқиқотлар амалга оширилган. Жумладан, проф.Н.Жумаев ва и.ф.д. Д.Рахмоновлар олий таълим олишни хусусий манбалар ҳисобидан молиялаштиришга эътиборни қаратиб, олий таълим муассасалари талабалари ўртасида ўтказилган сўровга биноан олий таълим олишнинг шартнома тўлов қийматларини шакллантиришга асос бўлувчи илмий хулосаларни шакллантириб берганлар [4].

Тадқиқотчи, Ж.Йўлдошев ҳам олий таълимни молиялаштириш юзасидан ўзининг фикрларини берган. Хусусан, олий таълим хизматларини етказиб берилишида давлат-хусусий шерикликни ривожлантириш, франчайзинг амалиётини қўллашга доир ўзининг илмий таклифларини бериб ўтади [5].

А.Махмудов эса, олий таълим тизимини молиялаштиришда халқаро тажрибалардан фойдаланиш имкониятларини баҳолаб беради. Жумладан, Европа мамлакатлари олий таълим муассасаларини бюджетдан молиялаштириш тенденцияларини таҳлил қилади ва Ўзбекистонда қўллаш юзасидан таклиф ва тавсияларни таъкидлаб ўтган [6].

А.Шеров ўзининг мақоласида таълим тизимини давлат томонидан молиялаштирилишига эътибор қаратади. Бунда мактабгача таълим муассасаларидан тортиб олий таълим олишгача бўлган даврни молиялаштириш тўғрисида ва давлат дастурларида эътибор берилаётган жиҳатларни келтириб ўтади [7].

Бизнингча, таълим муассасаларини молиялаштириш борасида олиб борилган тадқиқотларда олий таълимни молиялаштиришга сезиларли эътибор

берилганлигини таъкидлаш мумкин. Эътиборли жиҳати, алоҳида тадқиқот сифатида халқ таълимини молиялаштириш доирасида олиб борилган тадқиқотлар фақатгина Х.Дўстмуҳаммад томонидан олиб борилган. Тадқиқот 2009-2012 йилларда амалга оширилганлигини инобатга олсак, мактабгача таълим ва мактаб таълими битта давлат бошқарув органининг қуйи бўғинлари сифатида молиялаштирилувчи институтлар тарзида қаралган. Шу нуқтаи назардан, ушбу олим томонидан халқ таълимини молиялаштириш борасида тадқиқотлар олиб борилган. Жумладан, халқ таълими тизимини молиялаштиришни режалаштиришда, объектларни тўлиқ қамраб олиш, бир ўқувчига тўғри келувчи харажатлар меъёридан келиб чиқиб, муассаса бюджет режасини тузиш ва мактабгача таълим муассасаларида тарбияланувчиларнинг сони қисқариб бориш хусусиятига эга эканлигини таъкидлаб ўтади [8].

Н.Норқобилов ўзининг тадқиқотида таълим тизими икки муҳим вазифани бажариши қайд этиб ўтилган: биринчидан, инсон шахсини камол топтириш, такомиллаштириш, уни маънавий, ахлоқий, бадий жиҳатдан ривожлантириш, маънавий етук, баркамол инсон бўлиб етишишига ёрдам бериш; иккинчидан, иқтисодий вазифани бажариб, малакали ишчи кучини такрор ишлаб чиқариш [9]. Ушбу тадқиқотчининг хулосаларида кўриниб турибдики, таянч таълим ва олий таълимни моҳиятидан келиб чиқиб шакллантирилганлигини таъкидлаш мумкин.

Россиялик олимлар томонидан ҳам бир қатор тадқиқотлар олиб борилган бўлиб, мактабгача таълим муассасалари алоҳида тадқиқот объекти сифатида ажратиб олинган. Н.Федина томонидан мактабгача таълим тизимини самарадорлигини баҳолашни характерловчи тўртта кўрсаткични кўрсатиб ўтган [10]:

- аҳолининг мактабгача таълим хизматларига бўлган талабини инобатга олган ҳолда давлат кафолати асосида мактабгача таълимни таъминлаш;
- болаларга таълим бериш ва бошқа харажатларни амалга ошириш шарт-шароитлари;
- кадрлар потенциали;
- бюджетдан молиялаштириш ва молия-хўжалик фаолияти.

Шунингдек, А.Сидорова[11] томонидан олиб борилган тадқиқотларда таълим тизимини мамлакат иқтисодиёти учун устуворлигини белгилаб берувчи индикаторларни ишлаб чиқилишини назарда тутган тадқиқотларни амалга оширган. Бу борада, икки кўрсаткичдан фойдаланиб таълимнинг ҳар бир босқичи устуворлигини аниқлашга эътибор қаратиб, уни қуйидагича ифодалаб берган:

$$I_{\text{ту}} = \frac{\text{ТБх}}{\text{ТИу} \cdot 100} (1.1)$$

$I_{\text{ту}}$ – таълимнинг устуворлиги индикатори; ТБх – тегишли таълимга бюджети харажатларининг умумий таълим харажатларидаги улуши; ТИу – тегишли таълимда иштирок этувчиларнинг таълимда жами иштирок этаётганларга нисбатан улуши.

Мазкур формула ёрдамида таълимнинг устуворлиги коэффициентини 1 (бир)га нисбатан қуйидагича ҳолатни намоён қилишни қайд этиб ўтади. Жумладан, агар мазкур коэффициент 1га тенг бўлса, ушбу таълим тури мамлакатда устувор ҳисобланмайди. Агар 1дан кичик ҳолат бўлса, тегишли таълим босқич мамлакат учун умуман устуворлик касб этмаслигини таъкидлаб ўтади. Аксинча, коэффициент 1дан катта бўлса, мамлакатда мазкур таълим босқичи устуворлик касб этишини кўрсатади, деган хулосага келади.

Шу жиҳатдан олиб қараганда, таълимнинг босқичлари хусусиятларини инобатга олган ҳолда мазкур коэффициентнинг ҳар бир босқич учун табақалаштириш мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз.

Мактабгача таълим ва мактаб таълими тизимида ушбу кўрсаткични 1дан катта бўлиши ижобий, деб ўйлаймиз. Сабаби, мактабгача таълим ва мактаб таълими соҳасида бюджет маблағларининг роли муҳим, таълимнинг ушбу босқичларида бюджетдан ташқари маблағларни жалб қилиш имконияти юқори бўлмаслиги мумкин. Давлат ўз зиммасига ушбу мажбуриятни олиши билан зарур ижтимоий хизмат билан аҳолини қамраб олиш имконини вужудга келтирган бўлади. Олий таълим соҳасида эса, ушбу коэффициент 1 дан кичик бўлиши, XXI асрда таълимнинг ривожланиши ҳамоҳанг келади. Жаҳон тажрибаси ҳам кўрсатадики, олий таълимни бюджетдан ташқари маблағларни жалб қилиш шарт-шароитлари ундан олдинги босқичларга нисбатан юқори ҳисобланади.

Бизнингча, мактабгача таълим тизимини молиялаштиришда бюджетнинг роли аҳоли даромадларининг ошиб бориши билан тескари муносабатда бўлиши керак. Ҳозирги кунда Ўзбекистонда, 2000-2017 йиллар давомида аҳоли даромадларида хизматларни сотиб олиш улуши 13дан 20 фоизга ўзгарганлиги юқори ўсишни кўрсатиб бермайди. Демак, аҳоли томонидан хизматларни, жумладан, ижтимоий хизматларни сотиб олишда даромаднинг ўрни ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Айниқса, таълим хизматлари учун атиги аҳоли даромадларининг 2,5 фоизи [12] харажат қилинаётганлиги, бюджетнинг ролига устуворлик берилишини тақозо этади, деб ўйлаймиз.

Хорижлик олимлардан, Мингат ва Таннинг ҳам тадқиқотларида бу борада илмий хулосалар мавжуд. Хусусан, бюджет харажатлари улуши таълимнинг навбатдаги босқичларига нисбатан тескари пропорционал бўлишини таъкидлаб ўтишади, яъни, юқори даромадли давлатлар олий таълимга бюджетдан ташқари маблағларни жалб этишга жиддий эътибор қаратар экан [13].

Фикримизча, мактабгача таълимда бюджет харажатларини сезиларли бўлиши билан бирга, уларнинг самарадорлигини белгилаб берувчи индикаторларни ҳам ишлаб чиқиш долзарблик касб этади.

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР

Мактабгача таълим муассасаларида бюджет маблағларининг сақланиб қолиши ушбу институтни молиялаштиришнинг натижа мезонларини амалиётга жорий этилишини талаб этади. Дунёнинг кўплаб мамлакатларида мактабгача таълим бюджетдан молиялаштириш улуши сезиларли эканлиги билан ажралиб

туради. Мамлакатимизда ҳам таълим соҳаси харажатлари давлат бюджети харажатларида энг катта улушга эга эканлиги маълум. Масалан, Россия Федерациясида 2006 йилларгача мактабгача таълимда бюджет маблағларининг ўрни тўлиқ бўлган бўлса, кейинги йилларда бюджетдан ташқари манбаларнинг ҳам улуши ортиб бориш тенденциясига эга бўлган. Жумладан, Л.Иванова ўзининг тадқиқотида мактабгача ва умумий таълим, олий таълимдан ташқари тўлиқ бюджетдан молиялаштирилганлигини кўриш мумкин [14]. Бундан кейинги тадқиқотларда бюджетдан ташқари манбаларнинг улушини оширишга қаратилган ўзгаришлар юзага келганлигини кўриш мумкин. Россия Федерациясида давлат бюджетининг умумий ҳажмида 80-82 фоиз харажатлар таълим йўналиши учун сарф этилаётганлиги мазкур фикрларимизни тасдиқлаши мумкин [15].

Тадқиқотлар асосида қайд этиш мумкин, мактабгача таълим муассасаларини молиялаштириш механизмини замон ва макон жиҳатидан ўзгартириб бориши ҳам мумкин, яъни, мактабгача таълим муассасаларини молиялаштириш манбалари бўйича қуйидаги турларга ажратиш мумкин:

- бюджетдан тўлиқ молиялаштирилувчи;
- бюджетдан қисман молиялаштирилувчи;
- хусусий тўловлар ҳисобидан молиялаштирилувчи.

Мактабгача таълим муассасасининг барча харажатларини асосан бюджетдан тўлиқ қопланиши назарда тутилади. Ушбу муассасанинг молиявий фаолияти харажатлар сметаси доирасида амалга оширилади ва бюджет ҳисобидан молиялаштирилади. Бунда давлат ижтимоий хизматни таъминлашни тўлиқ таъминлаб беради. Мазкур типда молиялаштирилувчи мактабгача таълим муассасаларида бюджет маблағларидан фойдаланиш самарадорлиги юқори бўлмаслиги, муассаса сиғимидан кўра кўпроқ болалар бўлиши, бюджет маблағларининг тадбирларни тўлиқ молиялаштириш имконияти чекланиши мумкин. Бу моделда мамлакатда солиқ юкининг катта бўлиши, давлат улуши бўлган муассасаларнинг сони кўп бўлиши юзага келади.

Қисман бюджетдан молиялаштириш - бу харажатлар сметасида назарда тутилмаган молиявий фаолиятни амалга оширилишини англатади. Бунда мактабгача таълим муассасаси ўз фаолияти доирасида қўшимча хизматларни таклиф этиши ёки баъзи хизматларни пулли шаклга ўтказиши мумкин. Масалан, ота-оналар тўловининг жорий қилиниши, дам олиш кунларида болаларни қамраб олувчи гуруҳларни ташкил этиш, мактабга тайёрлаш гуруҳларида қўшимча тайёрлов хизматларини таклиф этиш орқали бюджетдан ташқари маблағларни жалб этиши мумкин бўлади. Мазкур тенденциянинг ривожланиши хусусий мактабгача муассасаларни шаклланишига туртки беради. Мактабгача таълим муассасаларида молиявий саводхонлик қанчалик юқори бўлса, уларнинг молиявий фаолиятдан оладиган бюджетдан ташқари тушумлари ҳам мос равишда катта бўлади.

Бозор муносабатлари ривожлана бориши билан аҳоли даромадларида хизматларни сотиб олишга бўлган интилиш ошиб бориши юзага келади.

Натижада, ижтимоий хизматлар, жумладан, мактабгача таълим хизматларини ота-оналар томонидан янада сифатли ва замонавий шаклда сотиб олишга бўлган талаби шаклланади. Бунинг оқибатида, мактабгача таълим муассасалари хизматларини бизнес субъектлари томонидан етказиб беришга бўлган таклифлари юзага келади ва ривожланади. Бунда муассасанинг барча харажатлари хусусий тўловлари ҳисобидан қопланиш анъанаси шаклланади.

Умуман олганда, мактабгача таълим хизматлари истиқболда самарали тарзда қўшилган қийматни яратиш омили бўлган “илмий сиғимкор меҳнат”ни фундаментал жиҳатларини яратиб берувчи тизим сифатида муҳим ҳисобланади. Бозор муносабатлари ривожланиши ортидан уни молиялаштириш механизмларини ўзгариши унинг ушбу мақсадини таъминлашга доимий эътиборни кўзда тутиши лозим. Бу эса инсон капиталига илк инвестицияларни амалга оширишга имкон беради.

Инсон капиталига илк таърифни берган Г.Беккер ҳам унга инвестицияларни таълим, ишлаб чиқариш тажрибалари, соғлиқни сақлаш, ҳудудий мобиллик ва ахборот излаш имкони билан изоҳлаб беради. Мактабгача таълим муассасаларида таълим ва соғлиқни сақлаш, илк маънавий кўникма омилларининг таъминланишини инобатга олсак, унга эътибор доимий долзарблик касб этишини тасаввур этиш мумкин.

Шу боис, мамлакатимизда ҳам бу борада қатор ташкилий-ҳуқуқий ислохотлар амалга оширилди ва давом этмоқда. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 9 сентябрдаги “Мактабгача таълим тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3261-сонли қарори билан соҳани ривожлантиришга имконият берувчи шарт-шароитлар белгилаб берилди. Эътиборли жиҳати шундаки, давлат-хусусий шериклиги асосида мактабгача таълим муассасаларини барпо этиш ва шу орқали сифатли хизматлар билан болаларни қамраб олиш миқёсини оширишга эришиши алоҳида таъкидланган.

Бизнингча, давлат-хусусий шериклиги амалиётини жорий этиш орқали қуйидагиларга эришиш мумкин:

– мактабгача таълим муассасаларини бошқариш тизимида хусусий бизнес вакилларининг иштироки натижасида замонавий менежмент тамойиллари функционалиги ортади;

– мактабгача таълим тизимига инвестицияларни жалб этиш, бюджет маблағларига бўлган талабини оптималлаштиришга имкон юзага келади;

– мамлакатда аҳолининг ўсишига мос равишда мактабгача таълим муассасалари салоҳияти ривожланиши таъминланади;

– мактабгача таълим муассасаларида инновацион менежмент тамойиллари асосида меҳнатга ҳақ тўлаш шарт-шароитларининг вужудга келади.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йилнинг 30 сентябрида “Мактабгача таълим тизими бошқарувини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” қабул қилинган ПФ-5198-сонли фармони билан соҳадаги макроиқтисодий муаммолар қайд этиб

ўтилди. Жумладан, кейинги 20 йил давомида давлат мактабгача таълим муассасаларининг сони 45 фоизда зиёдга камайганлиги, болаларни қамраб олиш даражаси 30 фоизга тушиб кетганлиги танқидий таҳлил этилди. Мазкур ҳужжат билан соҳага оид давлат бошқарув органи - Мактабгача таълим вазирлиги ташкил этилди. Бизнингча, ушбу органнинг ташкил этилиши билан мактабгача таълим муассасасини муҳим институт тарзида ва уни жамиятнинг муҳим бўғинини шакллантириб берувчи таълимнинг бирламчи бўғини сифатида қайд этиш имконини беради.

Мазкур фармони билан нодавлат мактабгача таълим муассасаларини кенг ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилган. Бу эса, бозор муносабатлари шароитида хусусий молиялаштириш тамойиллари асосида молиявий фаолият учун замин ҳозирлайди.

Ушбу анъаналар бир жиҳатдан мактабга таълим муассасалари ўртасида рақобат муҳитини шакллантириш орқали хизматлар сифати ортишини таъминласа, иккинчидан, хизматларнинг ижтимоий хусусияти моҳиятан пасаяди. Шу боис, давлатнинг ваколатли органи мактабгача таълим хизматларининг тижоратлаштирилишини чегаралаб туриши мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Мазкур тамойилни хусусий молиялаштириш типигаги мактабгача таълим муассасаларига нисбатан қўлланилиши мақсадга мувофиқдир.

Шу ўринда таъкидлаш лозим, мактабгача таълим муассасасининг муҳим жиҳати – бу болаларни тўлиқ қамраб олиниши орқали макроиктисодий яширин самарасизликнинг олди олинади. Мактабгача ёшда бўлган болаларга ота ёки онанинг бирини уйда ғамхўрлик қилиши оила даромадларида харажатлар улушини ошириши мумкин. Масалан, онанинг иш билан банд бўлмаган ҳолда бола тарбияси билан шуғулланиши, вақтининг сарф этилиши ва бу вақт оралиғида даромадга эга бўлмаслиги натижасида, оилада унинг ҳам харажатлари оиланинг бошқа аъзоси даромадлари ҳисобидан қопланади, бу эса, даромадларни таркибида харажатлар улушини оширишга омил бўлади. Шунингдек, оила даромадларининг жамғариш ва инвестиция босқичлари таъминланишига эришиш мураккаблашади. Шу жиҳатдан олиб қараганда, мактабгача таълим хизматларига қилинган инвестиция қиймати оиланинг ушбу хизмат учун сарфлайдиган (минимал даражада) шахсий вақт қиймати билан ўлчанади.

Шу билан бирга, оила фаровонлигининг “нархи” ва “даромади” тушунчаларирга изоҳ беришни талаб этади. Нархни иккига ажратиш мумкин бўлади, яъни: – ота-онанинг мактабгача таълим муассасасига тўлаган тўловлари, яширинлиги бўйича – фарзандни оилада парваришlash учун сарф этилган вақтнинг қиймати ҳисобланади. Шунга мос равишда, аниқлиги бўйича даромад – пул ва йўқотилган даромадлар, яширинлиги бўйича оилада фарзандни қараш учун кетган вақтда олинмаган даромадлар. Шу нуқтаи назардан, оилада даромаднинг самарадорлиги ва унинг ўрнини босувчилар самарадорлигини инобатга олиш муҳим ҳисобланади.

Бу эса, ўз навбатида, оилада фарзанди парвариши учун кетган вақт баробарида олинган даромадга нисбатан мактабгача таълим хизматлари учун

тўлов ҳажмининг юқори бўлиши мактабгача таълим хизматлари билан қамраб олиниш даражаси камайишига омил бўлиши мумкин.

Фикримизча, мактабгача таълим хизматлари билан қамраб олиш миқёсининг ошиб бориши нафақат болаларнинг баркамол шахс сифатида, балки яширин самарасизликни олдини олишга ҳам ёрдам беради, деб ҳисоблаймиз. Шу боис, мазкур хизматларни ижтимоий хусусиятини инобатга олган ҳолда нодавлат ёки давлат-хусусий шериклик тамойиллари асосида молиялаштирилувчи институтни шакллантиришга урғу бериш мақсадга мувофиқдир. Бу ўринда, давлатнинг бош ислохотчи бўлиш тамойили мактабгача таълим хизматларини тижорат хусусиятига эга бўлиб қолмаслигини олдини олиш тадбирларида ўз ифодасини топиши лозим.

Агар ривожланган мамлакатлар тажрибаларига эътибор қаратилса, уй хўжалиқларининг маблағлари ҳисобидан молиялаштириш миқёси юқори эмаслиги кузатилади. Жумладан, мактабгача таълим муассаслари фаолиятини бюджет маблағлари ҳисобидан молиялаштириш Францияда – 70, Германияда – 70-85, Швецияда – 80 фоизни ташкил этса, АҚШда – 40 фоизга тенг [16].

ХУЛОСА

Мактабгача таълим муассасаларини бюджетдан молиялаштиришни оптималлаштириш ва бюджетга тушадиган молиявий юкни камайтириш мақсадида ота-оналар тўлови жорий этилган. Мазкур тўловлар мактабгача таълим муассасаларининг айрим харажатларини қоплаш учун йўналтирилади. Шундай бўлса-да, ушбу тўловлар мақсади эмаслиги ва улардан фойдаланганлик тўғрисидаги маълумотлар шаффоф эмаслиги ушбу маблағларнинг самарадорлигини пасайтирмоқда. Бу ҳолат биринчи навбатда, бюджет ва ота-оналар тўловининг аниқ чегараси белгиланмаганлиги билан изоҳланади.

Фикримизча, қисман бюджетдан молиялаштирилувчи мактабгача таълим муассасаларида ота-оналар тўловлари шаффофлигини таъминлаш учун ушбу муассасада кўрсатилувчи хизматларнинг қайси бири давлат томонидан, қайси бири тўловлар асосида таъминланишини аниқ белгиланиши лозим. Бунинг учун эса, давлатнинг ваколатли органлари томонидан тегишли ҳуқуқий-норматив билан хизматларнинг мезонлаштирилиши жорий этилиши зарур ҳисобланади.

Шу нуқтаи назардан, бюджетдан молиялаштирилишида қуйидаги омилларга эътибор қаратилган таклифларни билдириш мумкин:

– мактабгача таълим муассасасида давлат зиммасидаги хизматларнинг аниқ ҳажмини белгилаш;

– умумий ва яқка тартибда мактабгача таълим хизматларини гуруҳлаштириш;

– давлат таълим хизматларига йўналтирилган бюджет маблағларининг тежамкорлиги ва самарадорлиги кўрсаткичлари мавжуд бўлиши;

– манзилли аҳамиятга эга бўлган муассаса хизматлари ҳажмини белгиланиши;

– оралиқ ва якуний натижа мезонларини инобатга олиниши;

– мактабгача таълим муассасаларида молиявий менежментнинг эркинлигини таъминланиши.

Давлат зиммасидаги хизматлар билан, ижтимоий аҳамияти жиҳатидан барчага тенг таъминлаш лозим бўлган ва улушни тижоратлашиши мақсадга мувофиқ эмас. Умумий ва индивидуал аҳамиятдаги хизматлар бу мактабгача таълим ёшидаги болаларга доимий ва ёши жиҳатидан даврий хусусиятдаги хизматларни белгиланиши талаб этилади.

Давлат бюджети маблағлари ҳисобидан таъминланадиган тадбирларни барча қамраб олиниши билан уларнинг тежамкорлиги таъминланиши мумкин бўлса, самарадорлик кўрсаткичлари нафақат бюджет маблағларига нисбатан, балки ота-оналар тўловларидан фойдаланиш бўйича ҳам мавжуд бўлиши назарда тутилади.

Манзилли харажатлар аҳолининг маълум кам даромадли қатлами учун тўловларнинг мавжуд эмаслиги ва уларнинг бир муассасада аниқ, масалан, молиялаштириш ҳажмининг 8 ёки 12 фоизи ҳажмида белгиланиши.

Оралиқ ва якуний натижалар ҳар бир ёш кесимида болаларнинг билим олганлик ва соғломлик даражасини белгиловчи кўрсаткичлар бўлса, якуний натижалар муассасасининг йиллик тарзида ёки мактабга чиқарган тарбияланувчиларининг баркамоллиги билан изоҳланади. Мактабгача муассасаларда молиявий мустақилликнинг мавжуд бўлиши рақобатбардошликни таъминлайдиган муҳим омилдир.

Шунингдек, мактабгача таълим муассасаларида қуйидаги тамойиллар асосида молиявий фаолиятни амалга оширишни таъминлаш лозим:

– мактабгача таълим хизматлари билан таъминлашнинг ҳуқуқий асосларини кафолатлаш;

– давлат стандартларига асосан мактабгача таълим хизматларини молиявий таъминлаш ҳажмининг етарлилиги ва асосланганлиги;

– мактабгача таълим хизматларини молиявий таъминлаш маблағларидан фойдаланиш самарадорлиги;

– мактабгача таълим хизматларини молиялаштиришнинг ўз вақтида амалга оширилиши;

– мактабгача таълим муассасаларида молиялаштиришнинг сифатга боғлиқлигини таъминловчи механизмнинг мавжудлиги.

Умуман олганда, мактабгача таълим хизматларини бюджетдан молиялаштирилишида эътиборга олиниши лозим бўлган омиллар билан бирга молиялаштириш тамойиллари муҳим аҳамият касб этади. Мазкур тадқиқотимизда мактабгача таълим хизматларини давлат ва хусусий молиялаштириш амалиётларини назарий жиҳатдан тадқиқ этилди.

Бизнингча, мактабгача таълим хизматлари давлат томонидан ёхуд хусусий манбадан юқорида қайд этиб ўтилган тамойилларга асосланиши орқали амалга оширилиши мақсадга мувофиқдир. Масалан, бюджетдан қисман молиялаштириш кўзда тутилган бўлса-да, лекин унинг ҳуқуқий асослари мустақамланмаган бўлса, молиялаштиришнинг самарадорлигига ҳам,

етарлилигига ҳам эришиш мураккаблашиб боради. Нафақат бюджет маблағларидан, балки хусусий мактабгача таълим хизматларида ҳам маблағларнинг етарлилиги, асосланганлиги ва ўз вақтида таъминланиши хизматларнинг сифатга боғлиқ тарзда бўлишига шарт-шароит яратиб беради.

Хулоса қилиб айтганда, мактабгача таълим муассасаларини молиявий фаолиятни амалга оширилишида мактабгача таълим хизматларида бюджет ва хусусий маблағларнинг ўртасидаги чегарасини, шунингдек, мазкур хизматларнинг хусусийлаштирилиш мезонини белгилаш орқали унинг тижоратлашидан кўра, ижтимоийлашув хусусиятига эга бўлиши муҳим ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Конвенция о правах ребенка//Международные акты о правах человека/Сост. и вступ. ст.: В.А. Карташкин,Е.А. Лукашева. М.: Инфра-М, 1998. С. 306-324.
2. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент. Маънавият, 2008. – Б.38.
3. Доронova Т. Н. Дошкольное учреждение и семья – единое пространство развития: методическое руководство для работников дошкольных образовательных учреждений / Т. Н. Доронova, Е. В. Соловьева, А. Е. Жичкина, С. И. Мусиенко. – М. : ЛИНКА –ПРЕСС, 2001. – С. 5.
4. Жумаев Н.Х., Рахмонов Д.А. Олий таълим олишни хусусий манбалардан молиялаштириш: назария ва амалиёт//Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар электрон журнали. – Т.: ТДИУ, 2018. - №5.
5. Йўлдошев Ж.Т. Олий ўқув юртларини молиялаштиришнинг долзарб масалалари//Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар электрон журнали. – Т.: ТДИУ, 2018. - №5.
6. Махмудов А.А. Олий таълим муассасаларида молиялаштириш тизимини бошқаришнинг халқаро амалиёти//Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар электрон журнали. – Т.: ТДИУ, 2015. - №1.
7. Шеров А.Б. Таълим тизимини давлат томонидан молиялаштиришнинг ҳуқуқий асослари ва объектив зарурати//“Халқаро молия ва ҳисоб” илмий электрон журнали. –Т.: ТМИ, 2017. -№3.
8. Дўстмухаммад Х.У. Халқ таълимини самарали молиялаштиришни ташкил этиш йўллари: и.ф.н. ... автореферати: - Тошкент: БМА, 2012. – 22 б.
9. Норқобилов Н.Н. Таълим тизимини бюджетдан ташқари молиялаштириш ва кадрлар тайёрлашда маркетингнинг ўрни//Замонавий таълим журнали. – Т. 2017. - №8. – Б. 36-40.
10. Федина Н.В. Организационно-педагогические условия повышения эффективности муниципальной системы дошкольного образования: автореферат ... к.п.н. – Елец. ЕлГУ им. И.А.Бунина, 2005. – с. 24.
11. Сидорова А.А. Стратегия управления системой образования как элемент государственной политики: автореферат ... к.э.н. – Москва. МГУ им. Ломоносова, 2012. – с. 28.

12. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари (<https://stat.uz/uploads/docs/tur-dar-17uz1.pdf>)

13. Mingat A., Tan J. The Full Social Returns to Education: Estimates Based on Countries' Economic Growth Performance//Human Capital Development Working Paper 73. World Bank, Washington, DC. 1996.

14. Иванова Л.П. Финансирование образовательной сферы в условиях реформирования бюджетной системы: автореферат ... к.э.н. – Нижний Новгород.: ГОУ ВПО Волго Вятской АГС, 2007. – 25 с.

15. Егупова О.А. Совершенствование финансового обеспечения муниципальных общеобразовательных учреждений: автореферат ... к.э.н. – М.: ГОУ ВПО «Российский государственный социальный университет», 2010. – 26 с.

16. United Nations Educational, Scientific and Cultural organization(UNESCO) [Electronic resource]: UIS Statistics in Brief. Education (all levels) profile – France, Germany, Sweden,USA / United Nations Educational, Scientific and Cultural organization (UNESCO). UNESCO Institute for Statistics, 2011. – Access mode : <http://stats.uis.unesco.org>